Arşimet Palimpsestinin Kayıp Sayfası Bulundu

Dr. Mahir E. Ocak [*TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*

Grafissimo / iStock

Arşimet palimpsestinin kayıp sayfalarından biri Fransa'nın Blois bölgesindeki Güzel Sanatlar Müzesinde bulundu.

Arşimet palimpsesti Orta Çağ'dan günümüze kalan en önemli el yazması eserler arasında yer alır. Arşimet'in ve başka yazarların bilimsel çalışmalarını içeren bir derlemenin kopyası olan eser parşömenler üzerine yazılmıştır.

Bir rivayete göre Siraküza kuşatmasında Romalı bir asker tarafından öldürülmeden hemen önce Arşimet matematik üzerine bilimsel çalışmalar yapmakla meşguldü.

Palimpsestteki eserler Ayasofya'nın mimarlarından olan Miletli Isidore tarafından MS 530 civarında İstanbul'da derlenmişti. Palimpsestte yer alan kopya ise yine İstanbul'da tahminen 950 yılı civarında, Bizans karanlık çağlarını takip eden ve Makedon Rönesansı olarak adlandırılan dönemde oluşturulmuştu.

İstanbul 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sırasında yıkılmış ve yağmalanmıştı. Haçlılar, Latin kilisesinin fikirlerine aykırı gördükleri için Yunan metinlerini çoğu zaman yakardı. Arşimet palimpsesti de muhtemelen korunmak amacıyla IV. Haçlı Seferi sırasında Filistin'deki bir kiliseye nakledilmişti. Ancak ilginç bir biçimde el yazması götürüldüğü yerde takdir edilmedi, saygı görmedi.

Parşömen koyun, sığır ya da keçi derisinden üretilen pahalı, az bulunan bir malzemeydi. Orta Çağ'da parşömenlerin çeşitli işlemlerden geçirilerek tekrar tekrar kullanılması yaygın bir durumdu. Palimpsest kelimesinin kökeni de zaten Latincede parşömenlerin yeniden kullanıma hazır hâle getirilmesi sürecini ifade eden *palimpsestus* kelimesine dayanır. Arşimet'in çalışmalarının yer aldığı parşömenler de 1229 yılında yeniden kullanılmak için işlemlerden geçirildi. Parşömenlerin üzerindeki yazılar kazındı, parşömenler yıkanıp yüzeyi yeniden yumuşatıldıktan sonra üzerlerine dini metinler yazıldı.

Parşömenler, üzerine ilk kez yazı yazıldıktan yaklaşık 900 yıl sonra İstanbul'da Yunan Ortodoks Kütüphanesi'nin koleksiyonunda bulunuyordu. 1899 yılında kütüphanedeki eserleri sınıflandırmakla uğraşan Yunan bilim insanı Papadopoulos-Kerameus, üstteki yazıların altında kalmış, kısmen okunabilen yazıları fark etti ve bu yazılardan birkaç satırı da kayda geçirdi. Bu satırlar Arşimet'in çalışmaları üzerine uzmanlaşmış olan Danimarkalı dil bilimci Johan Heiberg'in dikkatini çekti. Heiberg parşömenleri detaylı olarak inceleyip Arşimet'in eserlerini içerdiğinden emin olduktan sonra 1906 yılında parşömenleri fotoğrafladı. Dil bilimci daha sonra bu fotoğraflardan yararlanarak 1910-1915 yılları arasında Arşimet'in eserlerini yazıya döktü. Kısa bir süre sonra Arşimet'in Yunanca metinleri Thomas Heath tarafında İngilizceye çevrildi. Böylece Arşimet'in çalışmaları matematikçiler, fizikçiler ve tarihçiler arasında daha bilinir hâle geldi.

Birinci Dünya Savaşını takip eden, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemde Arşimet palimpsesti hâlâ İstanbul'da Yunan Ortodoks Kütüphanesi'nde bulunuyordu. Ancak 1922 yılında el yazması kayboldu. Muhtemelen 1923-1930 arasında parşömenler Marie Louis Sirieix adlı bir iş insanının eline geçti. Sirieix parşömenleri bir keşişten satın aldığını söylüyordu ancak bu durumu doğrulayan bir belge bulunmuyor. Sirieix, el yazmasını onlarca yıl boyunca bir mahzende sakladı. Bu dönemde parşömenler nemden ve küften zarar gördü. Ayrıca bazı yaprakların üzerine "satılacağı zaman kıymetini artırmak amacıyla" Bizans döneminde yapılanlara benzer sahte dinî motifler çizildi.

Sirieix 1956 yılında hayatını kaybetti. Sirieix'ın kızı 1970 yılından sonra değerli el yazmasını kendi kişisel çabalarıyla satmaya çalıştı ancak başaramadı. En sonunda 1998 yılında, sahipliğini kaybetme riskini alarak, parşömenleri bir açık artırmada satışa çıkarmaya karar verdi. Yunan Ortodoks Kudüs Patrikliği, parşömenlerin kendilerine iade edilmesi için dava açtıysa da zaman aşımı nedeniyle dava reddedildi. Arşimet palimpsesti, açık artırmada 2 milyon dolar fiyatla kimliği bilinmeyen bir Amerikalı tarafından satın alındı. Açık artırmada anonim alıcıyı temsil eden avukat, müvekkilinin yüksek teknoloji endüstrisinde çalıştığını söyledi. Bugün parşömenleri satın alan kişinin kim olduğu hâlâ bilinmiyor.

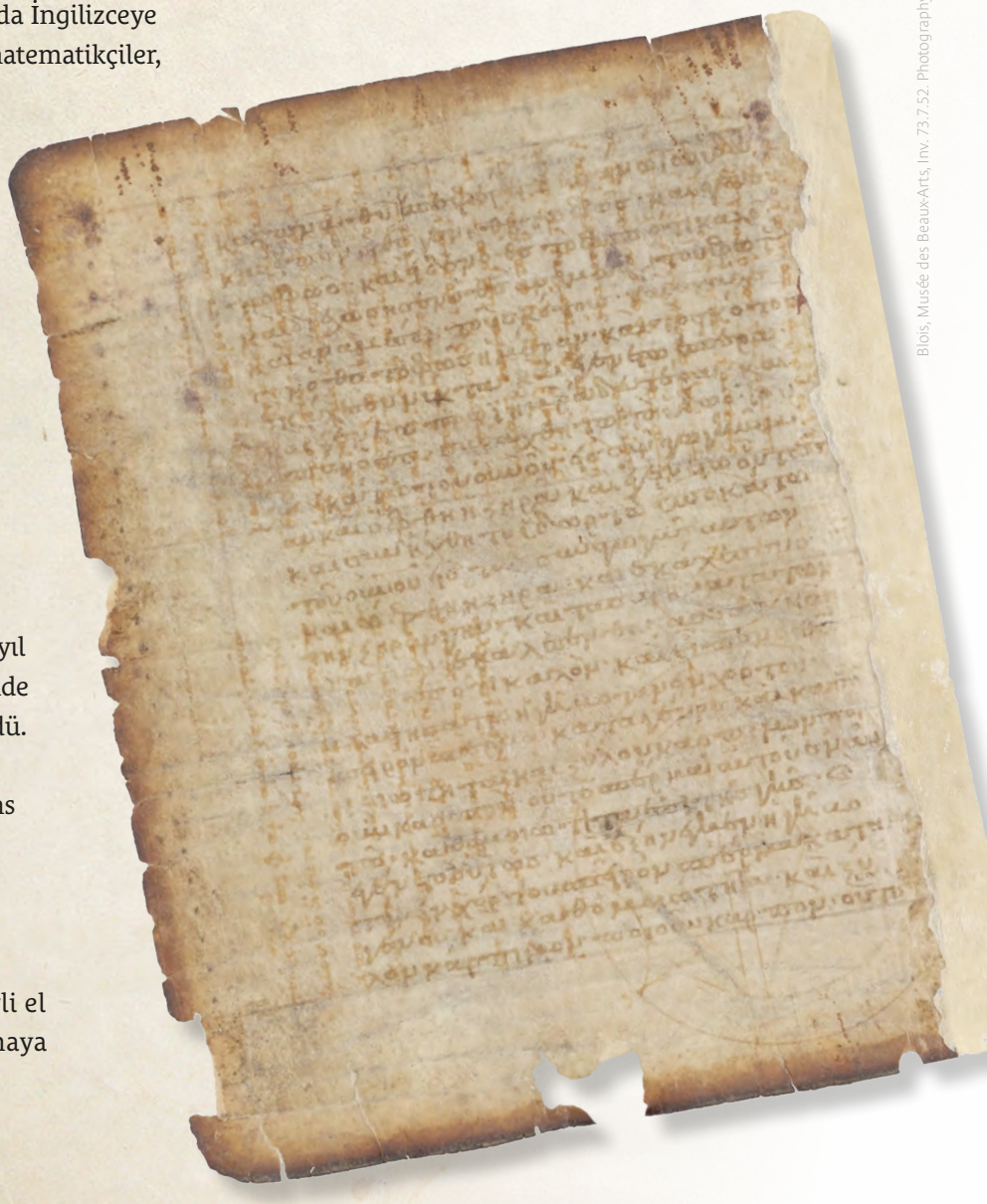

Blois, Musée des Beaux-Arts, Inv. 73.7.52. Photography IRHT-CNRS

Arşimet palimpsestini satın alan kişi, değerli el yazmasını kendi koleksiyonunda tutmadı, korunması ve bilimsel çalışmalarda kullanılması için Baltimore'daki Walters Sanat Müzesine bağışladı. 1999-2008 döneminde palimpsest bilimsel çalışmalarla incelendi. Morötesi, kızılötesi ve görünür ışığın yanı sıra X ışınlarının da kullanıldığı çalışmalarla parşömenlerdeki orijinal metinlerin tamamı yazıya döküldü. Elde edilen görüntülerin ve metinlerin tamamı bugün internet üzerinde herkesin erişimine açık.

Uzun yıllar boyunca bilim insanlarının sadece 1906 yılında Heiberg'in çektiği fotoğraflar aracılığıyla bildiği Arşimet palimpsesti bugün Walters Sanat Müzesinde bulunuyor. Ancak bazı sayfaları eksikti. Müzede yer alan yapraklar ile 1906 yılında çekilen fotoğraflar karşılaştırıldığında üç yaprağın kayıp olduğu görülüyordu. Bu kayıp yaprakların biri yakın zamanlarda Fransa'daki bir müzede bulundu. Sorbonne Üniversitesine bağlı Léon Robin Antik Düşünce Araştırmaları Merkezinde çalışan Victor Gysembergh tarafından keşfedilen yaprak, Heiberg'in çektiği fotoğraflarla karşılaştırıldı ve parşömenin Arşimet palimpsestinin 123 numaralı yaprağı olduğu doğrulandı.

Keşfedilen yaprağın bir tarafında dinî metinlerin altında kalmış geometrik figürler ve *Önermeler* kitabının "Küre ve Silindir Üzerine" kısmına ait yazılar dikkat çekiyor. Yaprağın diğer tarafında ise 1930'lardan sonra parşömenlerin üzerine çizilmiş süsleme motiflerden biri görülüyor. Yeni keşfedilen yaprağın da ilerleyen zamanlarda bilimsel yöntemlerle incelenmesi planlanıyor. Böylece Orta Çağ'dan kalma değerli el yazmasının bir sayfası daha yazıya dökülecek ve insanların erişimine açılacak. ■

Blois, Musée des Beaux-Arts, Inv. 73.7.52. Photography IRHT-CNRS

Kaynaklar

Mogensen, J. F., "Long-lost page of Archimedes' writings rediscovered in France", *Scientific American*, https://www.scientificamerican.com/article/long-lost-page-of-archimedes-writings-rediscovered-in-france/
https://www.cnrs.fr/en/press/lost-page-archimedes-palimpsest-identified-blois-central-france